

FACSÁDY ORSOLYA

Bibó István kultúrafelfogása

Személyisége

Bibó István a 20. századi Magyarország egyik legönállóbban gondolkodó, ízig-vérig humánus és demokrata alapelveket valló társadalomtudósa volt, aki elveihez mint gyakorló politikus is mindvégig hű maradt. Úgy volt liberális, hogy a baloldali demokratikus többpártrendszer híve maradt. Urbánusnak pedig csupán abban az értelemben nevezhető, hogy miközben mindenekelőtt a félfedális sorban élő parasztság helyzete érdekelte, az egész ország berendezkedésén kívánt változtatni. Ugyan 1976-ban – keserű öngúnyjal – életének csupán egyetlen rövid szakaszát, a koalíciós éveket (1945–1948) tartotta említésre méltónak,¹ következetes magatartása minta maradt, elméleti munkásságának számtalan eleme pedig a mai napig elevenen hat a társadalmi közgondolkodásban.

1911-ben született Budapesten. A magas szintű műveltséget és tudást családi örökségként kapta, művelődéstörténész apja előbb a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, később a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója lett. 1929 – 1932 között a szegedi tudományegyetem jogi karán tanult, ahol két évvel később jog-és államtudományi doktorátust szerzett. A közbülső időszakban Bécsben és Genfben tanult, majd 1936-ban ösztöndíjasként eljutott a hágai Nemzetközi Jogi Akadémiára.

1934-től lépett állami szolgálatba az igazságügy területén. Etikai és erkölcsi hozzáállása az őt körülvevő világhoz arra készítette, hogy – alapvetően elméleti felkészültsége ellenére, vagy még inkább azzal felvértezve – szerepet vállaljon a közügyek és a politika gyakorlatában is. Egy 1935-ből származó levélben röviden így foglalja össze véleményét: „...itt tisztességes ember vagy politikus lesz, vagy kívándorol”.² Szintén erre ösztönözte fiatalkori környezete, különösen a szegényparasztság sorsának javításáért küzdő, később kommunista elveket valló Erdei Ferencsel való barátsága. Nyíltan vállalt baloldali elkötelezettségére utal, hogy már 1937-től bekapcsolódott az ellenzéki Márciusi Front munkájába. Szoros kapcsolata a népi írók csoportjával egészen 1957-ig megmaradt, 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba.

Ezzel egyidejűleg különböző tudományos társulatok és folyóirat-szerkesztőségek tagjaként részben mint jogelméleti szaktudós, részben mint társadalomtörténész – kivéve a háborús éveket – folyamatosan tevékenykedett, publikált.

¹ A Bibó István szájából elhangzó megjegyzést a jelen lévő, szemtanú Huszár Tibor a következőképpen írta le: „S mit vésnek fel majd az én fejfámra? Bibó István. Élt: 1945 – 1948. In: Huszár Tibor: Bibó István – a gondolkodó, a politikus. Bibó István: Válogatott tanulmányok III. 1971 – 1979. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 388. Más szavakkal szintén idézi Kende Péter a Bibó Nyugatról – éltében, holtában című, a külföldi magyarok válogatott tanulmányokat tartalmazó kötet bevezetőjében: Bibó István és a magyar emigráció. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel – Budapest, 1997. 7.

² Huszár Tibor: Bibó István – a gondolkodó, a politikus. In: Bibó István. Válogatott tanulmányok III. 1971 – 1979. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 393.

Elsősorban ennek köszönhető, hogy 1946-ban kinevezték a szegedi Jog-és Államtudományi Karra egyetemi tanárnak, valamint levelező tagjai közé választotta a Magyar Tudományos Akadémia. 1947-től a Kelet-európai Tudományos Intézet egyik vezetője, 1948-ban az Országos Ösztöndíj Tanács tagja lett.

A feudális Magyarország működési hibáit tisztán látó Bibó István a jobbításban való személyes részvétel lehetőségét nem utasította vissza akkor, amikor 1945-ben felkérést kapott az Ideiglenes Nemzeti Kormány Belügyminisztériumától, ahol többek között ő is részt vett a választójogi törvény megalkotásában. Munkáját olyannyira komolyan vette, hogy – önálló véleményalkotásához ragaszkodva – a menet közben felgyülemlett konfliktusok miatt egy évre rá megvált hivatalától.

A fordulat évét követően, 38 évesen (!) kényszernyugdíjazták, feladatkörei megszűntek. 1951-től – 1957-ig az Egyetemi Könyvtárban kapott egyszerű könyvtárosi állást. A demokratikus átalakulás és az általa hirdetett népfrontpolitika lehetőségeinek bezárulása után a közélettől és publikációs lehetőségeitől egyaránt megfosztották, egyidejűleg azonban önkéntes hallgatásba is vonult, az írászatlaknak sem írt.

Az 1956. évi forradalom felélesztette reményeit az újrakezdsre. Szemléletét jól jellemzi, hogy legitimációs alapként nem bármelyik korábbi, hanem az 1947. évi parlamentet tekintette kiindulópontnak. Október 30-án részt vett a Nemzeti Parasztpárt újjáalakuló ülésén, amely még aznap a Petőfi Párt nevet vette fel, és amely a Nagy Imre-kormányba két jelöltet küldhetett. Az államminiszteri posztot Bibó István kapta. A szovjet csapatok november 4-ei bevonulása egybeesett első napjával a Parlamentben, ahol a kormány egyetlen tagjaként maradt bátran az épületben, s adott közre hazai és nemzetközi nyilatkozatot a magyarországi helyzetről. „Magyarország népe elég vérrel adózott, hogy megmutassa a világnak az ENSZ alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az ENSZ bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem érdekében.”³

1957-ben letartóztatták. Életfogytiglani börtönbüntetéséből az 1963-as amnesztia idején szabadult. Ettől kezdve a Központi Statisztikai Könyvtár munkatársaként teljesen visszavonult, és politikai tanulmányokat is csupán 1971. évi nyugdíjba vonulásától kezdve írt. Az ezt követően vele készült interjúk cselekedeteinek személyes indítékaira is rámutatnak. 1979-ben halt meg, ravatalánál Illyés Gyula búcsúztatta. A korszakot azonban Petri György: Bibó temetése című költeményének sorai jellemzik leginkább: „...figyeltem az érkezőket, pontosabban azt, hogy kinek van pofája idetolni a képét, és ki nem jön el, ...”⁴

Helyzete a magyar kultúrában

Az 1930-as évek közepétől széles érdeklődésű jogászként elsősorban a szaktudományt gazdagította (pl. *Kényszer, jog, szabadság; Jogszerű közigazgatás eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*), ugyanakkor a fasiszmus elterjedésével egy időben egész Európa sorsának kérdése foglalkoztatta (pl. *Az európai egyensúlyról és a békéről*). 1945–1949 között mint állami hivatalnok és a közélet egyik hangsúlyos szereplője, továbbá ezzel összhangban mint társadalomtudós egyaránt általánosan ismert volt. Sok esetben olyan feltáratlan belső konfliktusokat érintett, ame-

³ Nyilatkozat. Budapest, 1956. november 4. In: Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Magyar Krónika, 1989.

⁴ Petri György: Bibó temetése. In: Bibó-életrajz I. Századvég Kiadó, Budapest – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991.

lyeket mások nem (pl. *A magyar demokrácia válsága; A koalíció választáson; Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem; Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*). Szemlélete markánsan elhatárolódott mind a proletárdiktatúrától, mind a jobboldali visszarendeződést igénylőkétől. Éppen ezért és ún. harmadik utas javaslati miatt a kommunista párt 1948 után félreállította és elhallgattatta. Tisztánlátása és valódi érték meghatározásai ezért évtizedekig háttérbe szorultak, nem lehettek jelen sem a történettudomány, sem a politológia területén. Hangja – egészen szűk körben – csupán az 1970-es években hallatszott (pl. *Az európai társadalomfejlődés értelme*) Művei jóval később, a rendszerváltás közeledtével jutottak el a nyilvánossághoz. Mindenkori emberi helytállása, magas szintű felkészültsége és gondolati önállósága az 1990-es évek első felében közvetlen módon hatott egyes hazai politikai irányzatokra, a törvényalkotásra és a társadalmi köztudatra. Munkásságának számos eleme korunkban is kisebb-nagyobb viták, különböző írárok és beszélgetések gyakori tárgya maradt.

Alapvető értékelvei és társadalmi orientációja

Bibó István a tág értelemben vett kultúra területén mint jog- és társadalomtudós hagyott hátra értékes életművet. Tanulmányai elsősorban politikai esszék voltak, amelyekben – különösen 1945 után – közvetlenül kívánt hatni az ország belső rendezkedésének átalakítására.

Ebből a szempontból mindenekelőtt történelemszemlélete meghatározó. Az emberek egymás közötti egyenlőségéből és szabadságából kiindulva – az elmúlt korok politikai döntéseinek és társadalmi mozgalmainak elemzése révén, nemzetközi összehasonlítással – jutott el a mohácsi vésztől a 1867. évi kiegyezés következményein keresztül a II. világháborúig terjedő időszak súlyos kritikájáig. A teljes folyamatot szem előtt tartva tárta fel az egyes okokat, amelyek idáig vezettek. Véleménye szerint a fejlett európai országokkal szemben Magyarországon a 20. század közepén még mindig a részben értelmiségivé váló, valójában azonban született kiváltságaira büszke és előjogait féltő, retrográd középnemesi réteg, valamint egy hozzájuk idomuló, őket utánzó polgárság kezében van a vezető szerep. „Így jött létre a felfelé követelőző, lefelé rangtartó úriembernek az a típusa, amely nem hasonlított sem egy nyugat-európai értelemben vett burzsoáziához, még kevésbé valamilyen, a társadalmi reform szempontjából jelentős értelmiségi réteghez, annál inkább a werbóczyánus magyar köznemességhez. Ez a ...réteg tehát immár nem a polgári fejlődés és a társadalmi mozgás közegeként, hanem... zárt és mozdulatlan testként ékelődött a feudális országvezetés és a felemelkedni akaró kispolgári, proletár-és paraszti tömegek közé.”⁵

A felemelkedés útja csak egy mindezzel történő gyökeres szakítás útján lehetséges – gondolta. Ehhez el kell tudni szakadni attól az illúziótól, amely a Monarchia második legnagyobb nemzete tudatban öröklődött nemzedékről nemzedékre, meg kell változtatni a régóta elhibázott nemzetiségi politikát és le kell tudni mondani az elszakított területekről.

⁵ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. 1948. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok II. 1945 – 1949*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 592.

Nézetei a politikai kultúráról

A politikát mindig a szó eredeti értelmében mint a „polisz”, a közösség ügyeiért való munkálkodást tekintette. Számára a politikai erkölcs szorosan kapcsolódott az egyéni felelősség kérdéséhez, ahogyan ezt magatartása mindvégig példázta. Alapvetően hibásnak tartotta a hazugságon alapuló politikai programokat.

Tartózkodott a szélsőséges megfogalmazásoktól és cselekedetektől. Óva intett a forradalmi romantikától éppúgy, ahogyan a hasonló érzések által vezérelt félelemtől a forradalommal szemben. Tisztelte a független és szabad intelligenciát. Alapvető értéknek tekintette a politikai kultúra és a tömegek érzelmeinek humanizálását és elvetendőnek a kultúra átpolitizáltságát. Ilyen irányú gondolatai ma különösen aktuálisak lehetnek. Sajnos napjainkban is érvényesek azok a megállapítások, amelyek az ép erkölcsű közösségek működését hiányolják. „A politikai ösztön helyét mindinkább görcsössé és mindinkább irreálissá vált politikai rögeszmék foglalták el...”⁶ Csak egy ilyen közegben válhatnak veszélyessé azok a fenyegető társadalmi erők, amelyek egy romló gazdasági helyzetben az egyéni és közösségi felelősségvállalás szükségességének tudatosítása helyett a politikai hisztériakeltés és a bűnbakkeresés eszközeivel élnek. Már fiatalkori tanulmányában – várható történelmi következményeikkel együtt, a német példán keresztül – elemezte a politikai hisztériák mibenlétét. „Az igazi nagy közösségi hisztéria azonban az, amikor együtt vannak összes jellegzetes tünetei: a közösségnek a realitásoktól való elrugaszkodása, az élet által feladott problémák megoldására való képtelensége, az önértékelés bizonytalan és túlméretezett volta és a környező világ behatásaira adott reakciók irreális és aránytalan volta.”⁷ Munkásságában az egyéni szabadságjogok, az emberi egyenlőség és a demokrácia tisztelete párosult azzal a komoly erőfeszítéssel, amellyel az európai társadalomtörténet egyes korszakainak elemzése, mozdítóerőinek feltárása révén – a két világháború között itthon erőteljesen meggyengült politikai kultúra megteremtőjeként is – igyekezett segíteni a konkrét döntések meghozatalához szükséges tisztánlátás kialakulásában.

„Célcsoportjai” és társadalmi bázisa

Társadalmi orientációjában – kikerülve a bármely réteggel való romantikus azonosulást – az egész ország demokratikus felemelkedésében hitt. Ebben a folyamatban alapvetően a tudás megszerzését tartotta a leglényegesebb tényezőnek, hiszen véleménye szerint egyrészt a paraszti gazdaságok, vállalkozások, szabad szövetkezetek – újabb gépesítéssel megvalósítható – racionális, szükségletekre történő termelése volna célszerű, másrészt a munkásság tanfolyamokon való továbbképzésére. Ehhez „egyidejűleg kell a tanfolyamok kiválasztását komolyan megszigorítani és ugyanakkor a rendkívüli iskoláztatási lehetőségeket a mainál szélesebb körben valósággá tenni.”⁸

Mindebben – egyenrangú társként – fontos szerepet szánt az értelmiségnek, de külön hangsúlyozta, hogy ez a továbbiakban nem lehet egy örökölhető, kiváltságos pálya. A legszegényebb rétegből érkező tehetséges diákok számára biztosítani kell a

⁶ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. 1948. In: Bibó István. Válogatott tanulmányok II. 1945 – 1949. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 647.

⁷ Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. 1943 -1944. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok I. 1935 – 1944. Magvető Kiadó. Budapest, 1986. 374.

⁸ Bibó István: Értelmiség és szakszerűség. 1947. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945 – 1949. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 522.

magas szintű továbbtanulást, míg fordítva: az úri középosztály tagjainak gyengén tanuló fiait érdemes más pályára irányítani.

A nemzeti kultúra értelmezése

A nemzeti önazonosság szempontjából fontos kérdésnek tartotta a magyarság fogalmának meghatározását. A válságból való kilábalás érdekében elutasította azt a hamisnak vélt szemléletmódot miszerint „a magyar történelem utolsó száz esztendejének sorozatos katasztrófáiért, a magyar politikai fejlődés egyenetlenségeiért, a magyar társadalmi értékrend és szellemi fejlődés szívósan, újból meg újból kiütköző egészségtelen vonásaiért a magyar alkat, a magyar jelleg valamiféle meghasonlását, megromlását tegyük felelőssé.”⁹ Őv ettől a kesergéstől abban az értelemben is, hogy egyenesen következik belőle az „idegen” hatás kárhozhatása. Ez pedig alkalmas lehet az itt élő különböző származású népcsoportok (nemzetiségiek, németek, zsidók) elleni gyűlölködésre.

Különös hangsúlyt fektetett a parasztság helyzetére és a paraszti kultúra megítélésére. Úgy gondolta, hogy le kell számolni azzal a hamis képpel, miszerint nálunk a nép az ártatlanságban élő magyar néplélekkel azonosítható, hagyományokat őrző kultúrája pedig a változatlanul megtartandó paraszti életmóddal. Szükség van a parasztság anyagi és szellemi felemelkedésére, foglalkozásának, a földművelésnek a többi termelő ágazattal való egyenrangú megítélésére, és el kell felejteni azokat a törekvéseket, amelyek úgy akarják konzerválni az úgymond tisztán magyarnak vélt értékeket, hogy közben konzerválják a szegénységet. Mindemellett természetesen fontosnak tartotta az élő népi kultúra alkotásainak összegyűjtését és megőrzését, továbbá azokat a szociológiai - szociográfiai kutatásokat, amelyek a parasztság életformájának feltárására és kialakulásának okaira irányultak.

„A kultúra szüntelenül fejlődő, alakuló, új meg új problémákkal viaskodó s azokat megoldó folyamat: belső egyensúlya, összhangja, újjászületése nem bizonyos meghatározható jelleg „szabályai”-hoz való alkalmazkodásból, hanem problémáknak a megoldásából származik, s minél sikeresebben oldja meg ezeket a problémákat, annál inkább válik – anélkül hogy ezt akarná – jellegzetessé, „tipikusan” magyarrá.”¹⁰

Az állami kultúrpolitikáról vallott nézetei

Bibó István hitt a többpártrendszer demokratikus platformja által biztosított baloldali, szocialista állam felépítésének lehetőségében, ahol a közösségi érdek érvényesülése mellett, sőt éppen emiatt az egyének is megtalálják az értelmes élet lehetőségét. Ezért vállalt állami hivatalnoki szerepet, majd 1956-ban vezető pozíciót is. A kultúra fontosságát mindig együtt kezelte a társadalmi megújulás kérdéskörével, amelyben az állami irányításnak lényeges szerepet szánt. Kezdetől fogva rossznak tartotta azonban a diktatórikus módszereket és a kötelezően merev elvárásokat. 1945 után ideológiailag egyaránt elhatárolódott a kommunista és a kisgazdapárti felfogástól, de

⁹ Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. 1948. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945 – 1949. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 571.

¹⁰ Bibó István: A magyarságtudomány problémája. 1948. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945 – 1949. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 564 – 565.

nem tartotta magát polgári demokratának sem. Ilyen értelemben hirdetett ún. harmadik utat, de nem mérte fel reálisan a megvalósítás lehetőségét.¹¹

Ma már tudjuk, hogy kissé utópista módon egy olyan állami berendezkedést kívánt, amely valóban a korábban elnyomott rétegek felemelésére összpontosítva meg tudja valósítani a demokráciát. Anélkül persze, hogy az általa szintén kárhozottat kapitalista tendenciák válnának uralkodóvá Magyarországon. A kulturális szabadságjogok kivívását, illetve tiszteletben tartását szorosan összekapcsolta a politikai jogokkal és mindenek biztosításában az állam kötelességét hangsúlyozta.

Mindebben azonban különös fontosságot tulajdonított a modernizálás szükségességének. Általános szemléletmódjára jellemző a következő, ma is megszívlelendő felszólítás. „Optimizmus és racionalizmus azonban a modern európai fejlődés döntő elemei, s minden nemzetnek, mely ebben részt akar vállalni, a maga alkatát ezekkel a vonásokkal az eddigénél erősebben meg kellett színeznie.”¹²

Irodalom

Bibó István: Válogatott tanulmányok I – IV. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 1990.

Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai – életrajzi dokumentumok. Magyar Krónika. Budapest, 1989.

Bibó – emlékkönyv I. Századvég Kiadó, Budapest – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991.

Bibó Nyugatról – éltében, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról. Válogatta és bevezetéssel ellátta: Kende Péter. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel–Budapest, 1997.



¹¹ Borbándi Gyula: Bibó István és a harmadik út. In: Bibó Nyugatról – éltében, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról. Válogatta és bevezetéssel ellátta: Kende Péter. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Basel – Budapest, 1997. 191 – 200.

¹² Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás történelem. 1948. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945 – 1949. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 578.